

Ravai látogatásaim néprajzi háttere

Nyugdíjas koromban gyakran felkerestem a Ravában paposkodó Levente fiamat. Az egyházközség irattárában értékes néprajzi kincsekre leltem. Kettőt említek meg. Az egyik az elkobzástól megmentett 1794–1837 közötti anyakönyv. Betűhíven lemásoltam. Sajnos, feldolgozására nem került sor, pedig megérdemelte volna.

A másik a „Matrix” kezdetű kötet, amely a régi „székelykeresztúri egyházkör” egyházközségei vagyonszeirását tartalmazza az 1773-as és az 1779-es évekből. Ezt is betűhíven lemásoltam. Dr. Molnár István, a székelykeresztúri múzeum alapítója másolatomat az eredetivel összehasonlította, kiadásra alkalmasnak tartotta. Dr. Gaal György szöveggondozásában a *Keresztény Magvető* 1990–1991 között 7 részben közölte (Adorjáni 1990, 1991). A vagyonszeirás a Nyikó, a Gagy mentén, a Firtos alatt, a Partiumban, valamint a Nagy-Küküllő székelyföldi szakaszán levő 31, unitáriusok lakta falura terjed ki, a következő elosztásban:

- templom, torony, harang;
- klenódiium, textília – kelte, formája, anyaga, színezése, felirata, ajándékozó neve;
- allodiaturák: egyházi földek művelési ágak szerint, a határnevek feltüntetésével.

Ravában temetést végeztem. Szertartás közben megfigyeltem annak néprajzi hátterét, a helyi szokásokat, amelyek felkeltették érdeklődésemet a falu teljes halottkultusza iránt. Temetés utáni napokban felkerestem adatközlőimet, s lejegyeztem tőlük a temetkezés egész szokásanyagát. Amint ez a következőkben még szóba kerül, gyűjtésem nyomdafestéket látott, 1995-ben megjelent a Vallási Néprajz 7. kötetében. Nagy terjedelme miatt nem tudom az egész szöveget közölni, csupán már az eddig felsorolt falvak halottkultuszaitól eltérő mozzanatait emelem ki. (Adorjáni 1995 nyomán.)

Ravában is igyekeztek a haláltusát megkönnyíteni. A templomban a pappal imádkoztattak. Régebben, 1930 előtt úrvacsorát is vittek a betegnek, később csak ünnepek alkalmával. A halál jószelei között az álom is szerepel: „Ismerősöm egyik reggel arra figyelmeztetett, hogy készüljek rá, apósom meghal. Álmában egyik elhalt rokonával találkozott az úton. Kérdésére azt válaszolta: «Megyek Izsák Andrásni kérőbe.» Apósom rá három hétre meghalt.”

A halál beálltát a halottkém állapította meg, a halottat a talpától a fejéig végigtapogatta. Az ütőeret, a szívet megvizsgálta. A halál beálltáról „Halottvizsgálati bizonyítványt” állított ki, amit a halottkém halottkönyvébe bevezetett.

Ravában is nagy gondot fordítanak a halott öltöztetésére. A nőket megfésülik, a férfiakat megborotválják. Ragályos betegségben elhunyt halottnál ezeket az eszközöket is elégetik, egyébként tovább használják. A halott hajából egy tincset levágnak. Ezzel s az elébb szerzett ruhadarabbal szükség esetén füstölnek.

Öltöztetés. Akik megmosták a halottat, azok öltöztetik. Az öltözetet úgy adják fel rá, mint az élőre. Ha nagyon el van dagadva, akkor a felső részt ráterítik, az alsót aládugják. A fiatal lányokat menyasszonyi ruhába öltöztetik, fejükre virágkoszorút tesznek. Hajukat két ágba fonják, előre veszik, és fehér szalagcsokorral díszítik. A fiatal legényhalottakat vőlegénynek öltöztetik, kabátjuk hajtókájára virágcsokrot tűznek. A meglelt korú vagy idősebb férfiakat fekete ünneplóruhájukba, az asszonyokat, ha az megvan még, egykori menyasszonyi ruhájukba öltöztetik. Izsák Andrásné szerint ezelőtt 12 évvel Bereczki Lajosné gyöngyös-pártás menyasszonyi ruhájában temették el. Akinek nincs meg a menyasszonyi ruhája, azt az életében előkészített „haló gúnyájában”. Akinek ez sincs meg, arra a templomba járó fekete ruháját adják fel. Nagy Józsefné Andrási Zsuzsika 1975-ös közlése szerint: „A templomba járó ruhával máshova nem mentek. Életükben csak a templomban, halálukban a koporsóban volt rajtuk.” Ez ma is így van.

Izsák Andrásné fehér ruhás temetésre is emlékezik: 65 évvel ezelőtt fehérben temették el 80 éves korában Györfi Jánosné Andrási Máriát, 45 évvel ezelőtt szintén fehér ruhában 78 éves korában a Nagysolymosból Ravába férjezett Illyés Lőrincné Sipos Idát, utoljára ezelőtt 10 évvel szintén fehér ruhában a 82 éves Hankó Dénesné Izsák Idát. A halottat azért kellett fehérbe öltöztetni – magyarázták –, mert a Jordán vizén csak így engedték át. Aki feketében érkezett oda, „annak először fehérre kellett mossa ruháját”. A túlsó partra csak tiszta fehérben lehetett átmenni. Arra a kérdésre, hogy ki vezeti át a halottat a Jordán vizén, nem kaptam választ.

A felöltöztetett halottat a nyújtópadra teszik, amelynek az elsőházban, az utcára néző ablak és a vele szemben lévő ajtó között, lábbal a kijárat felé, a mestergerenda hosszában van a helye. A nyújtópadot úgy készítették, hogy a két ablak között lévő kanapéra s a vele szemben állott szapulókádra helyezték a szekér oldaldeszkáját. A deszkát földig érő, fehér ágytakaróval letakarták, erre került a tyúktollúval töltött derékalj, amit szintén fehér, csipkés szélű lepedő borított. Fejhez fehér tyúktollú párnát tettek. Így a nyújtópad fehér volt.

Az 1950-es évektől az egyházi ravatalt használják. Ez feketére festett, bakokra szerelhető deszkalapból áll. Eleinte ezt is fehér szín borította. Fehér lepedővel takarták le, a rátett derékaljra is fehér takaró került. Ezt mára az egyházi fekete posztótakaró váltotta fel.

Ravatalra tétel. A halottat az ágyból régebben a nyújtópadra, ma a ravatalra a halottól nem félő rokon férfiak teszik az ún. testfogó kendőkkel. Ezek két pár 1,30 m hosszú, 0,56 m széles, végükön egy szélesebb és egy keskenyebb fekete csíkkal, tiszta gyapotból szőtt, csipkével szegett törölközőkendők. Ezeket a kendőket minden családtagnak előre megszövik, és csak erre a célra használják. Az 1992-ben 60 éves Dankuj Lajosné Izsák Róza még fiatalkorában megszötte a kendőit, s féltve őrzi azokat. A kendők a koporsóba tételig a ravatalon maradnak.

A ravatalra tett tárgyak. A halott hasára sarlót tesznek, hogy ne fúvódjék fel. A ravatal alá egy cseber vizet állítanak. Ez is a felfúvódást akadályozza, s a szoba

levegőjét is tisztán tartja. K. Kovács László említi Gálfalvi Péter egykori unitárius teológus, volt ravai légátus adatát, miszerint ezelőtt 50 évvel a ravai halott hasára a sarlóval együtt a patak partjáról hozott sárga agyagot is raktak. Mai adatközlőink ezt már nem említették.

A halottra boltból vásárolt fehér szemfedőt borítanak. A szemfedőre a ravaiak emlékezet óta és ma is minden halottnál fekete kendőt tesznek. Ez takarja a halott szemét, orrát, száját. Legtöbb esetben az álláig ér. Barthné Kecskés Jolán emlékezete szerint nagyanyja arcára – állig érően – rojtos, selymes jegykendőjét borították, sarkosan. A kendő sarkai rojtjaikkal a koporsóból is kiértek. Így temették el. A halott a koporsó megérkeztéig marad a ravatalon.

A halottat a nyújtópadról, illetve a ravatalról a koporsóba helyezik a testfogó kendőkkel. Ennek végei a koporsó mindkét oldalán kicsüngenek. Így teszik a sírba is.

Régebb, a múlt század elején a falunak külön koporsócsináló embere volt. Ez a szegények számára gyalult fenyődeszkából készítette a festetlen koporsót. Fizetése a Szilfáknál lévő háromvékás kaszáló fűtermése volt. A módosabbaknak már akkor is raktárból szereztek koporsót.

A koporsó 1975 előtt az öregeknél fekete, a fiatalabbaknál barna, a gyermekeknél fehér színű volt. Ma olyant vesznek, amilyent kapnak az erdőszentgyörgyi raktárból. A szertartásig a halottas szoba egyik sarkában vagy az ágy tetején tartják az üres koporsófedeleket. A koporsó aljára gyaluforgácsot szórnak, azt fehér lepedővel letakarják. A halott feje alá gyaluforgáccsal teli párnát tesznek, amit boltból vásárolnak, szemfedéllel együtt.

Ahogy megérkeznek vele, azonnal koporsóba helyezik a halottat. Ezt a férfi ronkonok a már említett testfogó kendőkkel végzik el. A kendők két vége a koporsó két oldalán kicsüng, így temetik el a halottat. A koporsóba tevésnél a ravatallepedővel is segítenek. Ez is a koporsóban marad.

A koporsóba 1975 előtt a fiatal leánynak odatették a kelengyéjét vagy legalább a kedvelt ruháját. Az öreg asszony mellé imakönyvét, férfi mellé a kalapját, ha dohányos volt, a pipáját is, és minden halott lábához a pampóját. Cigányoknál ma is pénzt tesznek a halott ujjai közé, a részegeseknek pálinkás üveget, de minden halott jobb kezébe zsebkendő. Izsák Gyuláné Berecki Elvira közlése szerint az 1960-as években elhalt nagyanyja mellé, annak előzetes kérésére imakönyvét, az első világháború alatt a férjétől kapott leveleket, gyermekei, unokái, dédunokái fényképét meg a menyasszonyi jegykendőjét helyezték.

Fülöp Mózes koporsójába 1975 nyarán légmentesen zárt üvegben rövid életrajzát, búcsúztatóját és betegségének ismertető leírását tették. Ezt azzal magyarázták, hogy Ravában a sírokat 50-60 év után újraássák, és így az utódok tájékozódni tudnak, melyik családból származik a tetem.

Ma is van virrasztás mindkét este. Besötétedés után a férfiak, asszonyok a halottas házhoz gyűlnek. Igaz, jóval kevesebben, mint azelőtt. Ennek oka a lélekszámcsökkenés. A „keservesek” ma is a belső szobában, a halott mellett van-

nak. A fal mellé helyezett padokon a távolabbi asszonyrokokon foglalnak helyet. A férfiak a külső szobában, s ha ott nem férnek el, télen a szomszédba is átmennek, nyáron az udvarra kitett asztalok mellett kártyáznak. Míg élt Illyés Sámuel, a falu legjobb énekese, a virrasztóba mindig magával vitte az 1856-ból származó halottas énekeskönyvét. Diktálása után abból énekeltek. 1957-ben bekövetkezett halála után már nem énekeltek a virrasztóban, nem is meséltek, csak kártyáztak. A férfiak a halottas házba való belépéskor „rigmust” mondanak. 1975-ben Izsák Gyula (akkor 60 éves) így szól: „A jó Isten a meghalt elhunytat nyugtassa meg a csendes anyaföldbe! A hátramaradottaknak vigasztalást kívánok!” A 72 éves ifj. András Sándor 1992 novemberében a virrasztás első estéjén, amikor a lelkész nem tartott szolgálatot, a következőképp emlékezett meg a halottáról: „A jó Isten megboldogult, drága, jó édesapa testének adjon csendes pihenést az anyaföld ölében! Hitünk szerint lelkének örök üdvösséget az egek égében! Hátramaradt hitvesének, gyermekeinek adjon erős hitet a bánat elviselésére! Örözzön meg mindnyájunkat ilyen, ehhez hasonló szomorú változásoktól! Adjon erős hitet, hogy egyszer s mindenkor tudjunk az ő akaratában megnyugodni.”

A temetésnek két színhelye van:

1. A háztól való temetés. Ebben Rava kiemelkedik az eddig tárgyalt falvak közül. A temetési szertartás az udvaron történik, koporsó nélkül. Az fenn van a tornácós ház tisztaszobájában, a keservesekkel körülvéve. A nyitott ablakon át hallgatják a lelkész beszédét.

2. A templomból való temetés. 1975 előtt minden konfirmált fiatal halottat a templomból temettek. Felnőttkorú embereket azelőtt is, azóta is temetnek a templomból a halottnak még életében kifejezett óhajára vagy a család kívánságára. Aki életében buzgó templomba járó volt, azt mindenképpen onnan temetik. Nem viszik templomba azt, aki még nem konfirmált, és azt, aki öngyilkos lett. Sem az olyan asszonyt, aki még nem töltötte ki a hat hetet. Ravában ugyanis az asszony szülés után 6 hétig nem mehet a templomba. (A 6 hét utáni első vasárnap elmegy, és a perselybe pénzt tesz.)

A koporsó körül a családtagok hagyományosan megszabott rendben ülnek, az alábbiak szerint:

Fiatal legény esetén 1975-ben: Fejénél jobbra volt a férfioldal. Itt ültek a halott apai hozzátartozói: az édesapa, a halott fiú testvérei, azok feleségei és gyermekeik. Fejénél balra van a női oldal. Itt ül a halott édesanyja, leánytestvérei, azok férjei, gyermekei.

Középkorú édesapa mellett 1978-ban: Jobb oldal a férfioldal: a halott édesanyja, testvérei, fiúk, leányok kor szerint, azok férjei, feleségei, gyermekeik.

A bal oldal a női oldal: a halott felesége részéről: felesége, anyósa, a halott gyermekei, a felesége testvérei kor szerint, azok feleségei, férjei és gyermekeik. Ha népes a család, és nem férnek el mind a koporsó mellett, akkor az asszonyok a portikusz felőli első padba és a férfiak a szószékkel szembeni padban ülnek.

A búcsúztató Ravában is szerves része a szertartásnak.³⁷ Az 1930 előttről szóló adatközlések ellentmondók. 1930–1938 között, a később is szóba kerülő Lukács Sándor lelkész a szószéken prédikációja után minden halottja felett maga szerkesztette verses búcsúztatót mondott. A később jött lelkészek szószéki szolgálat után felmentek az orgonához, s annak hangkíséretében verses búcsúztatót énekeltek.

1973 után csak prózai búcsúztató létezik, mely a prédikáció után a szószékről hangzik el.

A temető a falu közepe felett van, amelyet a családi sírkertek vesznek körül az alábbiak szerint:

- a) A temetőkapun belépve, az út jobb oldalán van a Tamási-kert, ennek a családnak a sírja.
- b) Ennek szomszédsága a Demeter család telke, itt a telken belüli kertben vannak a családi sírok.
- c) A Papkert a Demeter-telek szomszédságában, a Közös temető alatt van. A régi belsőemberek, lelkészek, kántorok és azok családi sírjai találhatóak itt.
- d) A temetőbe vezető út bal oldalán vannak a Bálint család sírjai, valamint az András-sírok is.
- e) A Bálint család sírcsoportja felett van a Kecskés-temető. Ennek a családnak a tagjai temetkeznek ide.
- f) A Kecskés-temető felett található egy régi rész, szilvafák között elsüllyedt sírhalmokkal, lekopott írású pataki sírkövekkel. E rész eredetét nem ismerjük.
- g) Felette van a közös temető, szintén családi sírcsoportokkal. A temető közepén áll egy kőasztal. Ifj. András Sándor az öregektől úgy hallotta, hogy a temető egykor csak eddig terjedt. A 19. század második felében Hankó György, a falu jegyzője rábírta a gazdákat, hogy az odanyúló földjeikből a temető területét nagyobbítsák meg. Ez meg is történt.
- h) A közös temető mellett, annak nyugati oldalán van a Cigányok temetője. A „kalánosok” temetkeznek ide.
- i) Felette, a temető árkától északnyugatra húzódik az András-kert. Ez örökség útján a néhai Izsák Jenő családjának jutott. A télesztől ezt a kertet kapta háztáji területnek. Izsákot végakarata szerint itt hantolták el 1960-ban.
- j) A temetőből kivezető út déli s a Cigánytemető alsó részének nyugati oldalán van a Kozma-kert, a már kihalt családnak a sírjaival.
- k) A közös temetőbe járó út alatt és a Pap-kert között sorakoznak a sátoros cigányok sírjai.

³⁷ Adorjáni Levente, nyugalmazott unitárius ravai lelkész hozzáfűzése: A ravai születésű, Bukarestben élő Demeter András is őriz 1930. év előtti verses búcsúztatót.

- l) E rész mellé, a martra temették el régebben a keresztlehetlenül elhalt gyermekeket. Az öngyilkosokat családi sírcsoportjaikba temették.
- m) A közös temetőt a családi temetőkerttől délen, keleten és északon élősvény, nyugaton árok választja el
- n) A temetőben út is van. Ez a Kecskés- és a Tamás-kert északi közén kettéválik. Az egyik a Nagy család sírcsoportja felett északkeleti, majd keleti irányba fordulva, a temető melletti Hegyes útjába kanyarodik. A másik út a régi sírok felett északnyugatra tér, s a Cigánytemetőt kettéosztva, a Kozma-kert felett hagyja el a temetőt.

A temetőn kívül is van egy sír: Leányhalom. A Buda bérce nevű erdőnek Nagysolymos felső részén van egy kis dombocsk. Valamikor a rablók egy leányt megöltek, és ide temették el. Azóta, aki itt elmegy, egy marék rögöt dob oda. Így keletkezett a halom. Ezt hallotta a régiektől Izsák Dezső.

A temető használatának egykor szigorú szabályai voltak.³⁸ Gyümölcs- és fűtermését a múltban is és most is elárverezik. A temetőbe régebben Szent Györgynaptól Szent Mihály napjáig csak az árendás tudtával lehetett bemenni. Állattal nem volt szabad ott járni. Szekérrel még télen sem hajthattak be. Ezt a szigorú rendet a modern sírjelek felállítása megrontotta. A faluból elszármazottak nem tudják a vezetőséget előre értesíteni, hogy mikor jönnek a sírokhhoz. A sírjelek készítéséhez szükséges anyagot is szekérrel viszik be, az árendás tudta nélkül. A sírokról virágot azonban ma sem szabad letépni, mert „halottszaga” van.

A sírok észak–dél irányúak. A ravai temetőben a sírjeleknek a következő változatait találjuk:

1. Élőfa: több sír fejenél gyümölcsfát, fenyőfát, orgonabokrot találunk. Arról, hogy ezeket temetés alkalmával a halott emlékére ültették-e, vagy később, megbízható adataink nincsenek.

2. Patakkő: terméskő: a sírok fejenél lévő fák tövében is ott vannak a ravai elnevezéssel „patakkő”-ből készült sírjelek. Ez a legrégebbi sírjelváltozat. Időrendi sorrendben haladva legkorábbi a Pap-kertben Kontz Márton esperes homokkő sírjele, melyen az 1831-es halálzási dátumot találjuk. A közös temetőben 1878-ból való a legrégebbi olvasható felirat. Sok az elsüllyedt, a földből alig kilátszó sírkő. Ezekről az írás már lekopott, s az évszámot sem lehet kiolvasni. A patakkő sírjeleket – a Pap-kertben lévők kivételével – helybeli „kőírók” készítették. A közös temetőben lévő, 1920–1975 közötti patakkő sírjelek néhai Szász Lőrinc és Nagy Albert munkái. Utóbbi még 1975-ben, 82 éves korában is dolgozott. A kőfaragáshoz három kisebb csákányt használt. A legnagyobb hossza 2,5 cm volt. Betűvésésre és díszítésre háromféle acélvésőt használt.

³⁸ Adorjáni Levente közlése szerint a temető a falu tulajdona volt. 1970–1980 között a ravai Jakab Árpád volt a néptanács elnöke, ő rendezte el, hogy jegyzőkönyvileg a ravai unitárius egyházközség tulajdonába menjen át a temető.

A kőből faragott sírjel 0,75–1 m magas (ennyi látszik ki a földből), 0,35–0,50 m széles. Vastagsága 15 cm, téglalap alakú, a teteje félkörben ívelt. Díszítése rendszerint a feliratot körítő, stilizált virágfüzér. Mesterséget jelképező díszítés van egy 1892-ben meghalt kőműves sírkövén. Egy, 1974-ben, 37 éves korában elhunyt fiatal házassamber sírkövén feketére festett, kitárt szárnyú, égbe szálló madár látható. Ez a díszítmény nem általános.

A sírjel alapszíne a kő természetes színe. A díszítések feketére, fehérre vagy zöldre vannak festve.

A sírjelek szövege legtöbbször prózai, kezdő formulájuk általában: „Itt várja Jézusát...”, vagy „Itt várja az Úr Jézust az Ítéletre”. Az 1900-as évek után a sírfeliratok már az „Itt nyugszik” formulával kezdődnek. A szöveg a halott családi helyzetét („Itt nyugszik egy jó édesapa, édesanya”) és az elhunyt nevét tartalmazza. Az egyik, 1892-ből való felirat a foglalkozást is megemlíti: „Itt nyugszik egy jó kőműves.” Az egyik, 1960-ból való sírkövön ez áll: „Itt nyugszik egy jó kolektipista.” A felirat jelzi továbbá a halott születési idejét, életkorát, házasságában eltöltött éveinek számát, a halálozás időpontját. A befejező formula: „Béke poraira”, „Áldás emlékének”. A patakó sírjelfelirata minden esetben a fejnél, kívül, az északi oldalon van.

3. Csiszolt vagy faragott kő: az 1920-as évektől már feltűnnek. Ezek már nem Ravában készültek. Az adatközlők Kerekes Mihály havadtói „kőíró” nevét említették. Ezen kövek magassága 1,5–2 m, szélességük 0,4–0,5 m. Formájuk gúlában végződő hasáb, díszítésük szomorúfűz. A felirat formuláris szövege ugyanaz, mint a patakó sírjeleken, de néhol már a család népességére is találunk utalást: „Emléküket őrzik öt gyermekük.” E sírköveken már verses feliratok is láthatók:

Gazdag-szegény Ur És Szolga
Mind E Helyre Jöttek Sorba
Itt Pihend Fáradt Tested
Ha Jól Végezted Életed
Jakab István Volt A Neve
76 Éveket Élte,
Meghalt 1926 Junius 28-án.

Állj Meg Itt Átmenő
Tekints E Sirkőre
Olvasd El. Sirkövem
Megtudod Ki Nyugszik E Földben
Bán Rozika Névben Neveztettem
Csakhogy E Világból Keveset Élveztem.
Sz. 1950 – Megh. 1957
E Követ Téteti Jó Szülei

4. A cementkőhasáb. Az előbbtől csak anyagában különbözik, formájában, méretében, díszítésében és feliratában is ahhoz hasonló. Ez a sírjel már sírkőkészítő műhelyből került a ravai temetőbe, rímbe szedett felirat ezeken is van, pl. 1955-ből:

Virágbimbó voltál
Az életed tavaszán,
Még ki sem nyíltál
Máris elhervadtál.

A feliratok elhelyezése különböző, egyeseken az északi, külső, másokon a déli, belső oldalon van.

5. Lapos cementöntvény, fekete vagy fehér márvány lapbetéttel. Az 1950-es években bekövetkezett nagyfokú elvándorlás után jelenik meg a ravai temetőben a sírjelnek ez a modern változata. A faluból elszármazottak a városi mintákra állítják szeretteik sírhantjaira. Az 1,25 m magas, 0,25 m széles, 0,20 m vastag betonlap márványbetétje vésett, aranyozott betűkkel.

Az „Itt nyugszik” kezdet után az életrajzi adatokat rögzítik. Az „Emléke legyen áldott” formula zárja a rövid szöveget. A felirat minden esetben a déli, belső oldalon van.

Általános szokás, hogy a férj és a feleség egymás mellett, de külön sírban nyugszik. A kettőnek egy sírkövet állítanak, erre mind a két nevet felírják. A férj neve mindig felül van, és alatta a feleségé. Ez a sorrend minden sírjelváltozatra érvényes. A nemrég elhalt házastárs emlékére állított sírkőre felróják a túlélő nevét is, és üresen hagyják a halálozási évszám helyét.

A tor a ravai fogalmazásban az utolsó vacsora, amellyel a halott iránti szeretetüket kifejezik. Két színhelye van:

A *temető*. Már a temetés előtt, mielőtt a gyászmenet kiérkezne, egy kosárban kenyeret, egy korsóban italt visznek ki, s a kőasztal mellé elhelyezik. A hantolás befejezése és a visszafelelő elhangzása után a gödörösókat, takarókat a kőasztalnál megkínálják. Idegenből hazahozott halott esetén, ha a faluban már nincs hozzá tartozója, a temetésen résztvevőket a temető kapujában kínálják meg kenyérral és itallal.

A *családi ház*. Alkalmas időben az udvaron, télen a házban, és ha itt nem férnek, akkor a szomszédban tartják a halotti tort. A torra – a család költségére – a rokon- vagy szomszédasszonyok, kománék főznek. Először a másfalusiak ülnek le az asztalhoz.

Az előbbi keserűségek mellett Ravában szereztem derűsebb tapasztalatokat is. Levente fiamat egy vasárnap helyettesítettem. Bejött a harangozó megkérdezni, mikor kezdhet harangozni. Addig még volt időnk elbeszélgetni. Egyszer csak így szólt hozzám az öreg: „Tiszteletes úr, nézem a mai fiatalokat. Elöl Mózsi, hátul Rózsi!”

Rava népe mindennapi költőpénzét a szalmakalapfonásból szerezte. Árnycot tartó, széles karimájúakat kötöttek.

A falu nesztora, az öreg András Sándor bácsi ilyen kalapot hordott. Egy nyári reggel valami dolga akadt a kollektív udvarán. A gazdaság ott levő mérnöke rácsodálkozott a kalapjára. Sándor bácsi – kérte –, adja ide egy kicsit, hadd próbáljam fel, hogyan áll nekem! Tessék! – s azzal az öreg rácsapta kalapját a mérnök fejére. De a kalap a mérnök nyakáig hatolt, a füleit is eltakarta. Erre odaszólt Sándor bácsi: Mérnök úr, a kalap mellé fej is kell!

